

Bebyggelsesnavne fra ældre tid i Ribe amt.

Af Marius Kristensen.

Det nuværende Ribe amt er sammenstykket af dele af tre gamle sysler (og allerede Riberhus slotslen var sammenstykket), nemlig det gamle Varsyssel undtagen N. Horne herred, Andst og Slavs herreder af Jælling syssel og Ribe herred og et par sognedele i øst af Barved syssel.

Det gamle Varsyssel omfattede tre herreder, Horne herred (nu delt i V., Ø. og N. Horne herreder) med i alt 29 sogne, Skast herred med 18 sogne og Malt herred (nu delt i Malt og Gørding herreder) med 16 sogne. Som prof. Lundby (Fra Ribe Amt 1923) har gjort opmærksom på, skilles de fra hinanden ved Varde å og Sneum å. Syslet havde altså 63 sogne. Herfra går de 10 i N. Horne herred, men så kommer hertil de fire store hedesogne i Slavs herred, de 10 sogne i Andst herred og Ribe herreds 6 sogne foruden Ribe by med sine to landsogne, i alt altså 75.

De gamle tingsteder var vel *Horne*, hvor der er et stærkt fremtrædende knudepunkt for oldtidsveje, *Skast* og *Tislund*, hvor der også begge steder er vejkors. Af disse navne ligger det nær at sætte *Horne* i forbindelse med herredsnavnet; der er ganske vist den hage derved, at herredet både i Vald. Jordeb. og i Ribe Oldemoder kaldes *Horns* herred, men måske er *e* i *Horne* uægte (R. Oldemoder har *Horn*). Måske har navnet, som Gudmund Schütte har formodet,

noget med gudsdyrkelse at gøre. *Tislund* er et klart hedensk helligdomsnavn, som har sidestykker andre steder. *Skast* hører rimeligvis selv til de rent verdslige navne, men lige ved kirken ligger *Lunde*, som kan være minde om en gammel hellig lund (ligesom *Hornelund*), måske kan også de gamle navne *Smørpyt* og *Solbjærg* i sognet have forbindelse med hedenskab.

I *Slavs* herred synes *Hejnsvig* at være det gamle hovedpunkt, og kan man stole på de ældste skriftformer (R. Oldem. *Hinghælswi*) var her et *vi*, d. v. s. en helligdom fra den senere oldtid; også *Donslund*, *Hovborg* og *Boldersbæk* kunde passe ind her. For øvrigt er det ikke noget gammelt herred, men oprindeligt kun et hedetilhæng til Jærlev herred, og geografisk går det i et med de store nordøstlige sogne i *Horne* herred, *Lindknud*, *Starup*, *Ansager* og *Ølgod*, og hedesognene nordpå.

Er *Slavs* herred et hedeherred, så er *Anst* herred skovland med gennemgående sen opdyrkning (*Seest* hører næppe oprindeligt til), hvad der forklarer, at navnebyen ligger så vestligt. *Tinghøjen* ligger for øvrigt lige udenfor sogneskellet. Af sikre minder om oldtids gudsdyrkelse findes vist ingen i herredet (*Kragelund-Ravnholt?*).

To landsbynavne i amtet (foruden *Hejnsvig*) er overleverede i former, der ender på *-vi*, *Lønne* (*Linwi*) og *Jærnved* (*Jarnwi*), men ingen af dem er rigtig sikkert. Man kunde ellers nævne *Lunde*, *Ål* (tvivlsomt, kunde måske svare til got. *alhs* „helligdom“), *Bol-desager* i Jærne s., *Haragergård* i Nykirke s. kan rumme et *harg*, d. v. s. en stenhob, hvor man blotede. Sikrere er *Ølgod* med *Vallund*, *Vognslund* og *Torlund*, der ligesom andre på *-guth* (*Vorgod*, *Thyregod*, *Viuf*, *Luggude* i Skåne) synes at have forbindelse

med hedenskabet, selv om kun enkelte af disse navne er forståelige.

Slavs herred er et hedeland. Der findes ikke et beboelsesnavn på *=ager*, *=mark* eller *=vang*, spredte navne på *=lund* som *Nollund*, jfr. *Eg*, vidner om nogen trævækst i gammel tid. Af sognebyerne har kun *Grindsted* et egentligt bebyggelsesnavn, og det er et spørgsmål, om navnet som de gamle navne på *=sted* har et personnavn til forled. Om mangelen på god jord ved selve byen taler et navn som *Utoft*, der viser, at man må have lagt en del af toftjorden ude i marken. Der er et par navne på *=bøl*, egl. *bøle* (bosted), sædvanlig navn på udflyttergårde fra tidlig middelalder, *Horsbøl* og *Morsbøl*, som 1610 også kaldes *Maassbøll* og måske er et *Mosebøl*. Der er nogle gårdsnavne på *=borg*, *Lamborg*, *Plagborg* (1664 *Plouborrig*) og *Tudsborg* (tidligere *Kragmose*), de er næppe meget gamle. En engstrækning *Modvig* er vel egentlig *Madevig* af *made*, eng. *Dybelsrække* har vel navn efter den sump (gldansk *diupæl*), som Husene ligger ved. Også *Kærbøl* vidner om engenes betydning i den magre egn. I sognet ligger herredets eneste *=torp*-navn, *Urup*, en lille herregård, som kan være opkaldt efter en større herregård i Skåne eller i Østbirk s. og ikke behøver at gå tilbage til den egentlige *torp*-tid. Og *Grindsted* sogn er typisk for hele herredet.

Anst herreds østlige del er lige så udpræget skovland som *Slavs herred* er hedeland. Endnu er det skovrigt, og endelsen *=skov* findes i flere vigtige bygdnavne (*Lejrskov*, *Lunderskov*, *Nyskov*), *=røj* (rydning) findes næsten kun her, *=holt* (*Ravnsholt*, *Hundsholt*, *Egholt*) kun her og i *Ansager* sogn og en enkelt gang i *Seem* sogn; og en række sognenavne på *=torp* (*Jordrup*, *Skanderup*, *Hjarup*, *Vamdrup*) vidner om opdyrkelse i sen oldtid eller tidlig middelal-

der. I den vestlige del har vi derimod ældgamle navne, usammensatte som *Bække* og måske *Gesten*, navne på *-inge* som *Gejsing* og *Revsing*, afslebne navne på *-sted*, *Eerst*, *Veerst*, *Anst* og *Gamst*, flere end i hele resten af amtet, altsammen et stærkt bevis for den vestlige dels gamle bebyggelse. Det er da også i den vestlige rand af herredet, ved Hafdrup, at man har gjort de store fund fra bronzealderen.

Går vi så over til det gamle Varsyssel (med Ribe herred, som ikke afviger synderligt), så er naturligvis dette store område ikke helt ensartet, men så udprægede særområder som i østherrederne finder vi dog ikke.

De ældgamle navne på en eller to stavelser finder vi spredt over hele området. Vestligst har vi *Henne* (Ribe Oldem. *Hennygh*, måske et ældgammelt ord for „fællesjord, samling“), *Ål*, *Lunde* (se foran) og *Ho* (vist i betydning „hage, hæl, næs“). Fra *Ølgod* (se foran) sydpå har vi en række navne, *Hodde*, *Øse*, *Orre* og *Jærne*, der synes at trodse enhver tolkning, men netop derved viser, at de er ældgamle. De ser ud til at have været hovedpunkter på en stor færdselsvej på den tid, da man ikke kunde komme over Varde å længere nede end mellem *Hodde* og *L. Øse* (se Fra Ribe Amt 123 s. 58), og en anden række af lignende navne, *Bække*, *Vejen*, *Malt* og *Folding* (glda. *Fuldærn*) ligger langs en østlig hovedvej. Endnu må her nævnes *Ribe*, som måske er et latinsk navn (*ripa* „flodbred“), givet af fremmede handelsmænd i jernalderen.

Vi må et øjeblik dvæle ved et af disse navne, *Folding*, eller rettere, som det hedder i gammel tid, *Fuldærn*. Det hører til en lille gruppe jyske navne, *Mammen* (1346 *Mammern*), *Højen* ved *Vejle* (o. 1340 *Høthærn*) og *Mjolden* (o. 1310 *Mialdærn*). I det

sydlige Norge (med Båhuslen) findes en ganske tilsvarende gruppe på *=erni* (*Staværn, Bullaren, ældre Borderne* o. fl.). Hvad endelsen egentlig betyder, er vanskeligt at sige; måske er det netop kun en endelse ligesom *=inge*. Det går ialfald ikke an med Vilh. Marsstrand (*Aabenraa* s. 64) at sammenstille den med oldengelsk *ærn* „hus, pakhus“, som svarer til nordisk *rann* (endnu i *ransage* „gennem søge et hus“). Sikker er imidlertid, at disse navne på *=ern* må høre til et meget gammelt lag.

Når disse to rækker ligger langs med gamle hovedveje, er det sikkert ikke tilfældigt. Formodentlig er de til dels naturnavne, som er overførte til bebyggelser ved vejene. Omtrent halvdelen af dem er sognenavne. Et sikkert eksempel på overgang fra naturnavn til bygdnavn har vi i en anden række navne, som knytter sig til vejene, nemlig navnene paa *=vad*. Jeg nævner Dybvad i Lunde sogn, fordi vejen forbi Lunde senere var en vigtig vej (*Fra Ribe Amt* 1923 s. 62), endvidere *Frisvad* nord for Varde (er det et minde fra frisernes store handelstid?), *Øllufvad* og *Mulvad* på Varde-Ribe-vejen, *Hulvad* og *Lervad* på Lindknud-Foldingbro-vejen, og *Kølskevad* i Ansager sogn, som nu ligger helt udenfor de almindeligt benyttede vejforbindelser.

Fremtrædende højninger i jordsmonnet har givet navn til adskillige bebyggelser, hvad man ikke kan undre sig over, da højere liggende steder vel ikke mindst har været valgt til bosteder, blot der var vand i nærheden.

Navnene på *=borg* er tydeligt nok ikke af én støbning. Der er nogle meget gamle og store bebyggelser med navn på *=borg*. At *borg* fra først af betyder forhøjning i landskabet, er rimeligt nok, men da saadanne højninger frembød fordele ved forsvar, især når de

blev styrkede ved gravning, kom ordet også til at betyde „fæstning“ uden hensyn til, om denne var højtliggende. *Skodborg* har været en virkelig fæstning ved en hovedvej. Prof. Lundby har (Fra Ribe Amt 1923 s. 60) søgt at påvise, at *=borg*-navnene i det hele har været knyttede til vejforsvaret, men selv om det gælder nogle af dem, er det næppe påviseligt for dem alle. Det gælder for de store bygder (sognebyerne *Lønborg* i N. Horne herred, *Fåborg*, *Tjæreborg* og *Læborg*), at enten selve kirkegården eller et sted lige ved byen er udpræget højtliggende, og noget lignende gælder *Borre* i *Ål* sogn og *Bavnborg* i *Malt* sogn. Det kan da være naturnavne, men de synes ganske vist også, undtagen *Tjæreborg*, at ligge ved gamle veje. Anderledes forholder det sig med smånavnene i *Slavs* herred og de nærliggende sogne *Tistrup*, *Hodde* og *Torstrup* (*Krasborg*, *Løvborg*, *Tromborg*, *Vagtborg*); selv om en stor del af disse navne kendes fra det 17. årh., kan de ikke være gamle og er vist tit ret vilkårligt dannede, til dels nok ironisk mente (altså lidt i retning af det københavnske *Pjalttenborg*).

Rent naturnavn er *=bjærg*. Det er næsten lutter smånavne, kun sognenavnet *Nesbjærg* (o. 1330 *Neersbyergh*, det har hverken fra naturens eller sprogets side noget med *næs* at gøre; forleddet er vel, som O. Nielsen antager, snarest et mandsnavn) og smånavnene *Spangsbjærg* i *Jærne* s. og *Tranbjærg* i *Orre* s. kan følges tilbage til middelalderen; en stor del går dog ialfald tilbage til det 17. årh. og vel længere. Den slags navne findes kun i *Horneherrederne*, hvor de er ganske almindelige, og i de sydligste sogne af *Slavs* h. og de nordligste i *Malt* h., men mangler fuldstændig i amtets sydøstlige del, skønt *bjærg* nok bruges om virkelige bakker.

Et andet navn med omtrent samme betydning er

=*knud* (knude), som findes i sognenavnet *Lindknud* og i *Ekknud* i Ølgod s., som er mærkeligt ved, at *k* i *eg* er bevaret foran et andet *k* (ligesom *t* i *Uttoft*, som det nok rettelig burde skrives, foran et andet *t*). Desuden *Ulknud* i Ansager s., hvor forleddet vel er *ulv*, medens de to første har navn efter deres træbevoksning.

Et tredje navn på en forhøjning i jordsmonnet har vi vel i de to navne *Hød* i Gørding og Bramming sogne.

Efterleddet =*hoved* kan også betegne en fremspringende højning, som kan stikke ud i havet (*Sønderho* på Fanø), men også nå ud i en slette. Tit er et sådant hoved træbevokset (et skovhoved). Det kan have navn efter sin form, som *Bredho*, *Galtho* i Tistrup s., eller efter sin bevoksning, som *Hesselho* (Tistrup og Starup s.), *Asbo* (Bække s., 1610 *Asphoede*), *Stavrho* hede (Obbekær s.), måske også *Askov* hører hertil (de ældre former er lidet oplysende). Tvivlsom er forleddets betydning i *Galstho* (Starup s.), *Tvildho* (Åstrup s.), *Karkov* (Seem s.).

Et fjerde navn på forhøjning er *balg*, der findes som navn i Øse og Brøndum s. og som sidste led i Nørballe, Sønderballe og Vesterballe i Ho. I *Gelballe* (Skanderup s.) har det måske den særlig østjyske betydning „lysning i en skov“ (bevokset med gyvel, gejl?).

De to sidste har ført os over til skovnavnene.

Den ældste gruppe af disse er vel de på =*ved* (glda. *with*). Herhen hører købstadnavnet *Varde*, som efter de ælste former synes at være et *Warwith*; med det senere låneord *varde* „udkigspost, vagtpost“, har det intet at gøre. Forleddet er måske *vare*, ore „udmark“. *Jærnved* hører, efter formen *Jarnwith* (1259) at dømmes, hertil og er samme navn, som den store grænse-

skov ved Slien bar. *Oved* i Øse s. og *Åtte* i Folding s. er måske begge *å=ved*, de ligger begge ved vigtige overgangssteder over åer. Måske hører herhen også *Roved* i Andst s.

Skov forekommer som navn i *Hodde skov*, *Nordenskov* og *Sønderskovgård* i Øse s., *Favrskov* i Holsted s., *Hejrskov* i Gørding s., *Bøgeskov* i Brørup s., *Sønderskov* i Folding s., *Holleskov* i Føvling s., foruden de tidligere nævnte i Andst herred. Navnene gør gennemgående indtryk af at være unge. I vest og nordøst findes den slags navne slet ikke.

Lund breder sig nogle kilometer længere mod vest, især i de nordlige sogne. Således sognenavnet *Lunde*, *Hornelund* og *Fruerlund* i Horne s. (*Vesterlund* og *Kraglund* i Lønne s. er ny navne, vist også *Nørlund* i Lunde s.). Men især findes *=lund* ofte i amtets nordøstlige del, også i Slavs herred, derimod ikke i Anst herreds skovegn mod øst.

Det andet ord for en mindre skovlod, *holt*, findes udenfor Andst herred kun i det tidligere skovrige *Ansager* sogn (*Holtgård*, *Lærkeholt*, som naturnavn uden bebyggelse *Fårholt* bjærg).

Endelig har *Ure* (*Ore*) i Tistrup og Lejrskov s. vel betydningen „skov= eller kratbevokset udmark.“

Medens skovnavnene naturligt nok især findes i amtets østligere dele, har den vestlige del og til dels hedeegnene mod nordøst flertallet af navne på små bebyggelser på *=sig*, *=kær*, *=flo* og *=mose*. Vandingen betyder jo så meget mere for de magre egne. Hvorledes det forholder sig med navnene på *=vig* i midtstrøget, ved jeg ikke. Ældst kendt er *Hulvig* (Hølvæviik 1406) i Hodde s., yngre er måske *Rotvig* i Ansager s., *Agervig* i Nesbjærg s. og *Uglvig* i Jærne s.

Vi kommer nu til de navne, der må formodes fra

første færd at have betegnet menneskers bosættelse, og som kendetegnes ved enkelte bestemte sidste led, der ikke angiver naturbeskaffenhed. Også nogle af de usammensatte navne hører måske herhen, men de lader sig som regel ikke utvetydigt forklare.

Ældst — måske næst efter disse — mener man navne på *=inge* er.

Her må jeg indskyde en bemærkning. På jysk er alle tostavelser endelser meget tidlig afkortede til en stavelse, således *=inge* til *=ing*, *=tofte* til *=toft*, *=lunde* til *=lund*, *=marke* til *=mark*, *=bøle* til *=bøl*. Dette er aldeles gennemgående i modsætning til forholdet på øerne. I store navne (som *Kolding*) og i de navne, der ikke har været genstand for administrationens kærlige omhu, vil man altid finde dette forhold. Særlig jærnbannerne har „forbedret“ nogle navne, som *Bramming*, *Brejning*, men f. eks. ikke *Alling*, *Avning*, *Stilling*, *Balling*, *Hatting*, *Hassing* osv. Der er ingen grund til at overholde denne meningsløse forskel i ensartede navne.

Man har ment, at de gamle navne på *=inge* egentlig var slægts- eller stammenavne, men i det mindste for det gamle danske riges vedkommende er det ikke lykkes at påvise, at de er afledede af personnavne, hvad mange af de tilsvarende tyske og engelske utvivlsomt er. Men at de er ældgamle, ser vi også af, at forleddet næsten altid trodser enhver fortolkning. Af sådanne gamle navne på *=inge* har vi ikke mange i amtet; vi har en lille gruppe nabosogne *Bramming*, *Gørding* og *Føvling*, hvortil *Hjærting* i Lintrup sogn og *Rødding* tydeligt slutter sig til. Det kan bemærkes, at udtalen af navnet *Rødding* afgjort viser, at det ikke har noget at gøre med rydningsnavnene på *=røj*. Til de gamle hører vel også *Hjærting* i Guldager s. og sikkert *Gejsing* og *Revsing* i Anst herred, vel også

Sedingholm i N. Nebel s. Tvivlsomme er derimod *Gesing* og *Kersing* i Brøndum s. og *Linding* i Torstrup s. I nogle tilfælde er det på grund af skiftende skrivemåde umuligt at fastslå, om et navn hører til denne gruppe eller til den på *-um*. Dette gælder her i amtet *Klintum* el. *Klinting*, *Hygum* i V. Nebel s. (det samme gælder sognenavnet i Haderslev amt) og *Sæden* i Guldager s. Men i alle tilfælde ser disse navne ud til at være gamle.

En helt anden gruppe på *-ing* omfatter navne på *-bølling* (*Åstrup* og *Føvling* s.) som må være yngre end de ret unge navne på *-bøle* (se senere), navne som *Terpling* (*Åstrup* s.), *Olling* (flere steder, ialfald det i Ansager sogn synes at være en sammentrækning af *ålænding* „åbred“), og til denne gruppe hører nok også *Hjedding* i Ølgod s., *Fitting* i Vorbasse sogn, *Bolding* i Hejnsvig s. og måske flere, alle navne på ganske små bebyggelser, medens de gamle navne på *-inge* gennemgående hører til store landsbyer, ofte sognebyer.

Også navnene på *-um* falder nok i flere grupper. Nogle er gamle og navne på store byer, som sogne- navnene *Lydum*, *Billum*, *Brøndum*, *Sneum*, *Darum* og *Seem* og desuden *Høm*. I tolkningen af disse navne gør der sig to opfattelser gældende. Den ene er, at endelsen er det samme som ordet *hjem*, men i en ældre betydning (måske „landsby“ eller „gård“), og at denne forklaring er den rigtige i nogle af navnene, kan der ikke være tvivl om. Jeg er tilbøjelig til at anvende den på alle de gamle store navne, men der er mange, som tror, at *-um* i det mindste i en del af disse navne er den gamle hensynsfalds-endelse (som *m* i *ham*, *mellem*, *gennem*, *stundum*). Det forekommer mig lidet sandsynligt, at denne endelse skulde være bevaret i jyske stednavne, men jeg tør ikke nægte muligheden,

og der er enkelte gamle former, der taler for forklaringsgen, dog ikke i navnene fra Ribe amt.

Derimod synes bebyggelser som *Bjærgum* (*Bjer-rum*) ved Ribe, *Vrøgum* i Ål s., *Jegum* og *Hallum-vad* i Janderup s., *Hallum* i Kvong s., *Forsumbo* og *Medum* i Ølgod s., *Bonum* i Tistrup s. og *Hindum* i Grindsted s. altfor ubetydelige til at kunne høre til denne gruppe. De hører snarere sammen med den store mængde sønderjyske marknavne på *-um*, som man også har forklaret som hensynsformer, men som efter min mening til efterled har ordet *havn*, som vi både fra norsk og frisisk kender i betydningen „græs-gang“, og som også engang må have været levende i dansk, selv om vi ikke finder det i vore gamle skrifter.

Af begge disse gruppers ældre del er, som man vil se, et stort antal, vist over halvdelen, sognenavne, hvad der er et vidnesbyrd om bebyggelsernes alder og størrelse. Medens *-inge* findes både i øst og vest, findes *-um* kun i den vestlige del, og her finder vi også det eneste navn, der kan høre til den gamle, i Jylland lidet talrige gruppe på *-løse*, *Mejls* i Varde landsogn.

Med navnene på *-lev* og *-sted* kommer vi vist op i folkevandringstiden, c. 3—600 efter Kristi fødsel. Hvilken af de to grupper der er ældst, er et tvivlsomt spørgsmål. I almindelighed regnes *-lev* for ældst, men Vilh. la Cour har for Sønderjyllands vedkommende af topografiske grunde antaget *-sted* for ældst. Første led i begge grupper er næsten undtagelsesløst et mandsnavn, måske undertiden et værdighedsnavn (*Jerslev* af *jarl*), hvad særlig Sv. Aakjær har søgt at påvise. Der synes at være en anden forskel imellem de to grupper, idet forleddet til *-lev* gennemgående er et navn af den fornemmere slags, der er sammensat af to led, medens vi ved *-sted* finder flere enkeltled-

dede navne, som vel har været mere i brug blandt den jævne befolkning.

De eneste navne på *=lev*, vi har i amtet, findes vestpå. I *Allerslev* og *Hyllerslev* (Ribe Oldem. *Hyllesløf*) kan vi endnu genkende de gamle navne *Alvar* og *Hildir*. Begge disse steder har kirken vist oprindeligt hørt til *=lev*-byen, men der er så bygget et *torp* ved kirken, og denne har fået navn efter torpet (*Ovtrup* og *Jandrup*). *Alslev* og *Vilslev* er endnu sogne- navne, her findes ingen *torp*-navne; forleddene er allerede i de ældste kendte former lige så korte som nu, men der er ingen grund til at tvivle om, at også de er personnavne.

Af navnene på *=sted* hører foruden de fem i *Anst* herred (*Anst*, *Gamst*, *Veerst*, *Eerst*, *Seest*) tre i den vestlige del (*Skast*, *Kelst*, *Rost*) og måske det *Gest*, som ligger bagved *Gesthede* i *Grimstrup* s. og *Gestlund* i *Fåborg* s., til den lille sydjyske gruppe, som bortkaster sidste del af *=sted*. Man formoder med grund, at disse navne, ligesom en tilsvarende gruppe af svenske navne, hører til de ældste på *=sted*. Forleddet, som sikkert i dem alle er et mandnavn, er tydeligt nok et kort navn, på en eller højst to stavelser. Næppe meget yngre er *Jested* i *Vilslev* s. og sognenavnene *Holsted* og *Vedsted*. Måske hører hertil også *Ilsted* i *Gørding* s. og *Gredsted*(bro) i *Jærnved* s., men det er ikke sikkert, særlig ikke for det sidstes vedkommende. Det kan være et *grithæstath* „fredet sted“, fredlyst på grund af den vigtige overfart over åen. Langt yngre er selvfølgelig *Hussted*, som findes nogle gange, *Åsted* i *Kvong* s., og *Hvilested* kro ved *Varde*. Også her er mange sognenavne, *Kelst* (*Lindbjerg*) skal have haft en Kirke, *Grimstrup* er sikkert udflyttet fra *Rost* (men tidligt), og *Eerst* er gammelt sognenavn for *Lejrskov*. At *Gamst* og *Jested* ikke

har fået kirker, er naturligt, da de ligger så tæt ved Anst og Vilslev.

Nu kommer vi til den frodigste gruppe af bygde-navnene, navne på opr. =*thorp*. Også her er som regel forleddet et personnavn, navnet på den mand, som oprindeligt flyttede torpet ud fra adelbyen. Han kan have været byens mægtigste mand, som ønskede mere fri rådighed over jorden, og i så fald kan kirken have fået sin plads ved torpet. Men ofte har det også været småmænd, som mente bedre at kunne klare sig ude på marken. Det er meget sjældent, at vi kan påvise forbindelse mellem grundlæggeren og de senere beboere, som når på Valdemarstiden en *Grimulv* endnu ejede det meste af jorden i *Grimmelstrup*; det har sagtens været en direkte efterkommer af udflytteren.

Torpudflytningen begynder i vikingetiden, vist efter tysk forbillede, og der er ting, som tyder på, at den tidligst er afsluttet i Sønderjylland. Her finder vi nemlig aldrig et kristent navn (helgennavn) som forled. Den har så bredt sig videre ud over Danmark og Sydsverrig; Ribe amt hører derfor til det ældre udflytningsområde, og jeg kender her ingen =*torp*-navne med helgennavn som forled. Ligeledes finder vi her endnu, som i Sønderjylland *Bjærndrup* (af *Biarnar-thorp*) med den gamle ejeform af *Bjørn* (Gørding s.) dog ved siden af *Bønstrup* (*Biornsthorp*) med den nye ejeform på =s (Vamdrup s.). På grund af de særlig i jysk voldsomme sammentrækninger af navnene er forleddet næsten aldrig til umiddelbart at genkende (*Grimstrup* af *Grim*). En del flere kan dog nok genkendes, især i navnene på sognebyer, som vi kender i gamle former fra Ribe Oldemoder. Af sådanne personnavne kan (ofte med tvivl) genkendes *Jafni* i *Janstrup*, *Kari* (el. *Korni*) i *Korup*, *Gunni* i *Gunderup*

(Horne og Orre s.), *Skammel* i *Skamstrup*, *Starri* i *Starup* (? R. Old. *Stathorp*), *Toke* i *Tofterup* (1579 *Thoutrup*), *Evind* i *Endrup*, *Aki* i *Avtrup*, *Juli* i *Jyllerup*, *Alli* i *Aldrup*, *Spiuti* i *Spøttrup*, *Tubbi* i *Tovrup*, *Sathi* i *Saderup*, *Asgut* el. *Asser* i *Astrup* (Brøndum s.), *Lif* i *Lifstrup*, *Thorth* i *Torup*, *Horsi* i *Hostrup*, *Glip* i *Glibstrup*, *Skammi* i *Skanderup*, *Hiari* i *Hjarup*, *Wipi* i *Vittrup*, *Asi* i *Åstrup*, *Germund* i *Gerndrup*, *Biorn* i *Bjærndrup* og *Bønstrup*, *Barn* i *Bastrup* (Vamdrup og Malt s.), *Esgi* i *Estrup*, *Gøti* i *Gøttrup*, *Laghi* i *Lovrup*, *Withi* i *Vejrup* (R. Old. *Withathorp*), *Hakun* i *Handrup*, *Sighulf* i *Sejlstrup*, *Plogh* i *Plovstrup* (hvor den berømte kongemorder Plogh måske boede og var kaldt op efter torpets grundlægger), *Hildi* i *Hillerup* og *Lut* i *Lustrup*. Andre navne er så sammentrukne selv i de gamle kilder, at man i det mindste endnu ikke kan ane, hvad forleddet er. Efter naturforhold har rimeligvis *Lunderup*, *Kærup*, *Stenderup* (Ansager og Føvling s.) og *Højrup* fået navn. Af grundlæggerens embede (*bryde* d. v. s. forvalter) vist *Brørup*. *Nørup* (Lejrskov s.) er vel et *Nythorp*, som flere andre med samme navn. Og endelig er der en lille nordvestlig gruppe, *Torstrup*, *Tistrup* og *Frøstrup*, hvor vi vist må antage, at forleddet er et hedensk gudenavn, hvad der er meget sjældent ved *=torp=*navne. Som man vil se, er personnavnene i stort flertal, og der er ingen tvivl om, at der også gemmer sig personnavne i næsten alle de endnu ikke forståelige.

*Torp=*bebyggelsen er særlig stærk i de samme egne, som har navne på *=lund* og *=skov*, og hele *torp=*udflytningen har sikkert sammenhæng med, at man ved overgangen til middelalderen fik bedre redskaber til skovrydning. Den slags navne mangler praktisk talt i klitegnene og på strækningen Ølgod—Gesten, den

gamle store hede. Vi lægger særlig mærke til sogne-
navnene (16 af o. 80), den vestlige række *Ovtrup—*
Jandrup—Hostrup, så *Tistrup—Torstrup—Grimstrup*,
så *Starup—Åstrup—Vejrup—Hunderup—Farup*, *Brø-*
rup og østligst *Jordrup—Skanderup—Hjarup—Vam-*
drup. Det er, som om disse rækker ligefrem tegner
skovlinier ned gennem amtet.

Nær til *-thorp*, men vist lidt senere, slutter sig *-bøle*.
Kun to, begge *Nybøler* (nu *Nebel*) er sognebyer; de
andre er smånavne, til dels igen forsvundne som bygd-
navne, således to på Askov mark, *Lagsbøl* og *Farbøl*
(se S. Alkærsig, Askov i Malt herred). Efterleddet
-bøle betyder ligefrem *bosted, bol*. Også her har vi
ofte et mandsnavn som forled, således i *Thori* el.
Thorth i *Torbøl*, *Aghni* i *Ovnbøl*, *Styr* i *Størsbøl*,
Waghn i *Vognsbøl*, *Tovi* i *Tobøl*, *Horsi* i *Horsbøl*,
Knut i *Knudsbøl*, *Asser* i *Assersbøl*. Nye ejeformer
på *-s* i *Assersbøl*, *Tusbøl*, *Ågesbøl* viser hen til en ret
sen tid i middelalderen, men f. eks. den stærkt forkor-
tede form *Tersbøl* (af *Terkelsbøle*?) tyder på ældre
udflytning. I *Hejbøl* (Lønne og Ølgod s.) er forled-
et vel *hede*, også *Hvolbøl* har vel naturnavn til for-
led, og det samme gælder afledningerne på *-bølling*
(*Åstrup*, *Føvling* og *Folding* s.) og måske nogle flere.
Debel er nok et rent naturnavn (betyder lavning i
jordsmonnet) og hører ikke hertil.

Den tredje endelse i denne række er *-røj* „rydning
i skov“, som udelukkende findes i Anst herreds skov-
egne.

Navnene på *-by* plejer at være lidt ældre eller sam-
tidige med *torp*-navnene. I Sønderjylland er de dog
vist yngre, og det samme synes at være tilfældet med
de få af den slags, vi har i Ribe amt. Således *Gam-*
melby og *Nyby*, de to dele af Læborg, *Kirkeby* og
Dyreby i Henne s., *Strandby* v. Esbjerg, *Gammelby*

i Jærne s., *Tømmerby* i Sneum s., *Kirkeby* og *Mejlby* i Farup s. og gårdsnavnene *Klåbygård* i Ribe landsogn og *Nielsbygård* (med helgennavn som forled) i Føvling s. To sognenavne, *Oksby* og *Nordby*, ser ikke heller gamle ud. Egentlig findes navne på *=by* kun aller vestligst og er selv der sjældne og næppe særlig gamle.

Endelig har vi navnene på *=kot* og *=bod*, som begge betyder „skur“, „hus ude på mark eller hede.“ Navnet *Kaldækot* „det uopvarmede skur“, findes rundt om i Danmark (og England), forvansket på forskellig måde (Kolleholle på Sjælland, Kaleko ved Fåborg, Koldkur i Salling, bedst bevaret i Koldkåd i Vestslesvig). Vi har det også her som *Kolle* i V. Nebel s. *Bod* har vi vel i de to Hedebo i Jandrup s. og i *Ankelbo* (annkarla both „høstmændenes læskur“) i Grene s.

Til disse egentlige bygdnavne slutter sig så navne på opdyrket jord (*=ager*, *=toft*, *=have*, *=mark*, *=vang*), som også, ved udflytning, kan blive navne på bebyggelser.

Af disse findes *=ager* sjældent i vest (*Hjulsager* i Henne s.) og øst (*Blokager* gd. i Gesten s.), vist begge sene udflytninger. Ned igennem midten er det almindeligere, mest som smånavn, men dog også med to sognenavne, *Ansager* og *Gul(d)ager*, ofte som navn på spredte bebyggelser, altså også her sent.

Utoft i Grindsted sogn har været omtalt tidligere; som navn på bebyggelse er det sikkert sent.

Have (indhegning) har vi i *Surhave* (Brørup s.).

Mark forekommer sjældent. *Blaksmark* i Varde landsogn var 1688 (Blochmarchsboell) kun et bolsted, *Egsmark* i Guldager s. ser ikke gammel ud, og for øvrigt har vi det kun om spredte bebyggelser i Alslev, Ansager, Grimstrup, Vejrup og Holsted s.

Vang har vi nok i sognenavnet *Kvong* (R. Oldem. *Kowangh*) og i *Vong* i V. Nebel s., men ellers kun som smånavn (*Mejlvang* i Ølgod s., *Melvanggård* i Malt s., *Gødsvang* i Tistrup s., *Vestervang* i Nesbjærg s.) eller om spredt bebyggelse. Det findes næsten kun i en stribe fra Ølgod til Ribe.

Der kunde endnu være enkelte navne og navnegrupper, dog alle meget små (=sig, =næs, =nabe el. =snabe, =røgel, =pyt, =made, =hede — altsammen naturnavne, som en enkelt eller et par gange er blevet bygdnavne), men i det hele og store har vi gennemgået det navnestof, som præger bebyggelsesnavnene i amtet, dog ikke de gennemgående unge navne på udflyttergårdene. Disse navne har deres egen historie, som en stedkendt mand i hvert sogn bedst kan skrive, og som for øvrigt burde skrives, før historien er gået ad glemme.

De for største delen ældgamle usammensatte navne ligger i rækker fra nord til syd (eller omvendt, om man vil). Vestligst har vi (foruden det nordlige hjørne) rækken Malle—Aspe—Horne—Orten—Borre—Ål—Tane, så langs en gammel hovedvej rækken Ølgod—Jærne og østligst ligeså rækken Grene—Folding, som er omtalt tidligere. Det er mærkeligt at se, hvorledes disse to rækker går uden om (øst og syd for) de rækker af sognebyer på =thorp, der sandsynligvis angiver storskov før vikingetiden. Måske det samme også gælder den vestligste indtil Varde. Dette forhold styrker den antagelse, at disse veje er ældgamle.

Ellers lægger vi mærke til, at de gamle navnetyper på =inge og =sted kun findes i Anst herred og vestligst, og de på =um og =lev overhovedet kun mod vest. I hele indlandet synes jernalderen ikke at have brudt ny bygd før =thorp-tiden, men da er til gengæld netop her de store udvidelsesmuligheder udnyttede. Stor-

skoven her og i Anst herreds østlige del har givet plads for hele kirkesogne, eller gamle hovedbyer er overfløjne af ny bebyggelser, *Hjærtning* af *Guldager*, *Allerslev* af *Ovtrup*, *Hyllerslev* af *Jandrup*, *Rost* af *Grimstrup*. I en del midtsogne og Anst herreds skov-egn er udvidelse fortsat med *=bøl-*navne, og dermed er i det væsentlige den gamle vækst standset. I tiden fra o. 1300 til næsten 1800 synes det danske landbrug at have savnet udvidelseskraft. Pest og krig har holdt folketallet nede, og fattigdommen har stækket fremdriften. Nogle små udflytninger har dog vel fundet sted, men det ringe antal af nyere smånavne vidner om, at det ikke har været i ret stort omfang.

Det ny fremstød efter o. 1800, som bl. a. for Askov bys vedkommende viser sig ved, at de 10 matrikulsnumre fra 1793 i Askov by allerede 30 år senere var blevet til 30 (S. Alkærsig, Askov s. 113), får man næppe noget indtryk af gennem stednavnene, hvis man ikke gennemgår de enkelte byers navne, hvad jo for Ribe amts vedkommende allerede er sket i nogle sogne.
